E. M. 1957

Fig. 1. Egen. Ydre, set fra øst. I baggrunden tilhøjre Egen kirkestalde.

EGEN KIRKE

ALSNØRRE HERRED

Kirken, der 1292 nævnes som viet *S. Morten*[1], har i 1300'rne tilhørt den sønderjyske hertug, men under bisperne Niels af Odense (1340—62) og Niels af Slesvig (1343—o. 1367) annekteredes den Ryd kloster, hvilket 1427 bekræftedes af paven[2]. Samme år fritoges klosteret for at betale annater af kirken[3], og 1455 fik det tilladelse til at »styre« den ved munke[4]. Efter reformationen har landsherren, fra 1544 kongen — med sognemændenes vanlige deltagelse i præstevalget[5] — haft patronatsretten, der 1582 overgik til hertug Hans den Yngre[6], efter hvis død 1622 de nordborgske hertuger besad den indtil konkursen, da den hjemfaldt til kongen[7]. Året efter Hans's død og til begyndelsen af 1630'rne var der dog stridigheder mellem Joh. Adolf og Philip og senere mellem Frederik og Philip om præstekaldet i Egen[8]. Om forholdet under hertugerne af Pløn, jfr. Nordborg (p. 2171 med note 8). Herefter besatte kongen kaldet umiddelbart gennem danske kancelli.

1628 opførte hertug Frederik af Nordborg det 1812 til sakristi omdannede gravkapel. 1797—98 blev kirken udvidet med en tilbygning syd for skibet (bygmester Carl Ulrich af Augustenborg).

På Egen *tingsted* blev Hans Taters røverbande (se under Notmark p. 2505), der også havde begået indbrud i Egen kirke, henrettet 1634[9].

På Egen kirkegård, tæt ind mod det østlige dige, stod indtil 1948 et †*brandtræ,* en gammel eg, hvori der var »dagsat Ild for flere Ejendomme i Sognet ... ligesom der ogsaa var hensat Sygdom og Ulykker i det gamle Træ«[10].

På Østerholm †slot[11] vides der at have været et *kapel*[12]. Før 1584 blev kirketjenesten

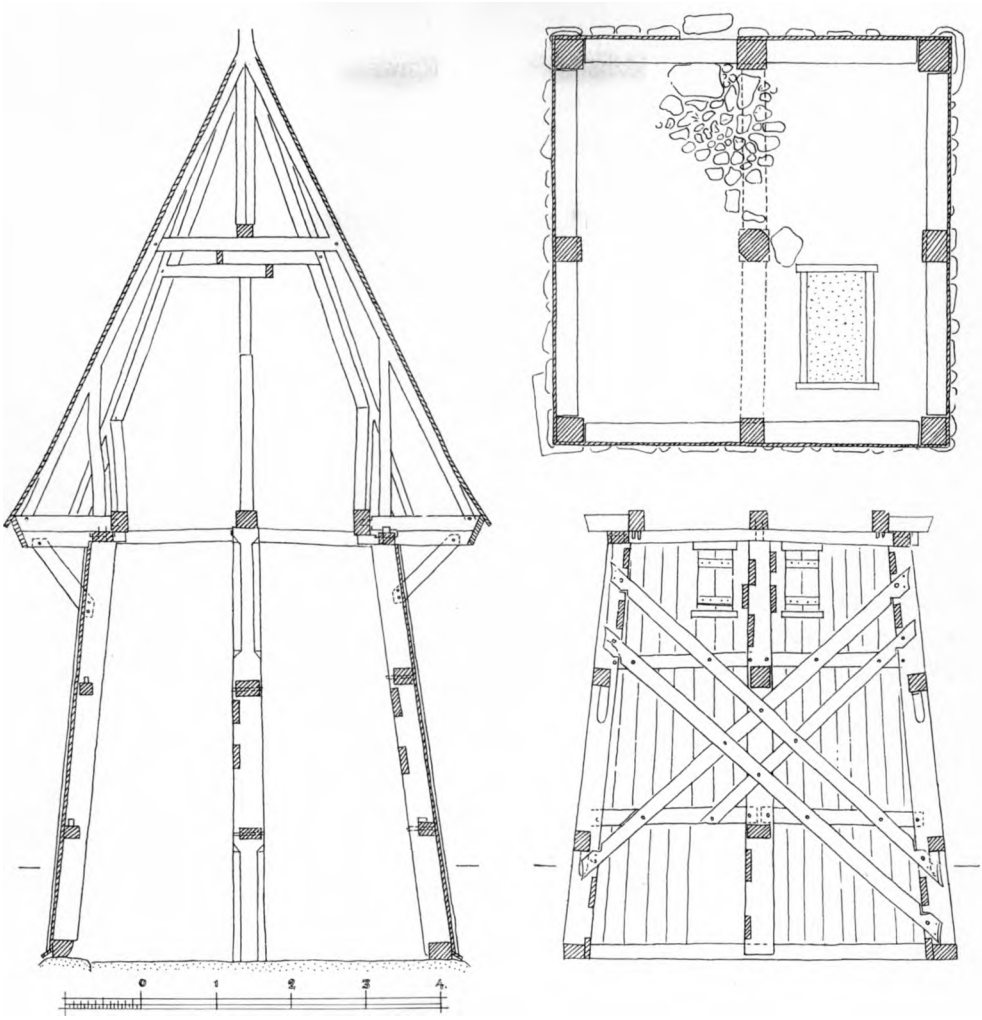

Fig. 2. Egen. Klokkehus. Snit langs kongen, set mod nord, plan og nordvæg. 1:100.
Målt af J. Blache Holm 1959.

forrettet fra Nordborg, men fra pastor Ansgar Thyge Borehs tid (kapellan i Egen 1586—1611) gik denne pligt over til Egen kirke[13].

Ifølge et *sagn* har byerne Stolbro og Stevning haft et †*kapel;* marken, hvorpå det havde stået, kaldtes i 1800'rne »Prædikestol«[14].

Den højtliggende kirke sydligt i sognet, som strækker sig fra Augustenborg fjord til Lillebælt, er næsten skjult bag kirkegårdens rækker af store elme- og lindetræer (om et †brandtræ, se ovenfor). De fleste er plantet i forbindelse med kirkegårdsregulering og omsætning af kampestensdiget 1809[15]—1811[16]. En vestlig udvidelse fra 1920'rne hegnes af hække, og indtil for et par år siden var trærækkerne langs det gamle vestdige bevaret. I nord, ud for tårnet, er der en

køreport flankeret af fodgængeråbninger, i syd og øst smålåger (fra 1883[17]), alle med gotiserende støbejernsfløje mellem granitpiller, hvoraf flere med jernkors. Disse indgange har afløst murede piller med trælåger fra 1810[16], og disse igen murede, teglhængte portaler, hvoraf der 1724 fandtes fire, som efter landsbyerne var benævnt Dyndved-, Elstrup- og Guderupport (1691)[15] samt Egenport (1734)[18]. Indgangene trætfes også under betegnelser som »Igen-Rist« (1729[18]) eller »Rist Huus paa dend Øster Side« (1760)[15].

De †*kirkeriste,* som fandtes i alle indgange (sml. f.eks. risthus), blev nedlagt sammen med de murede portaler 1810[19].

Kirkestalde (fig. 5). Uden for nordporten, vest for vejen, findes Danmarks smukkeste og mest ejendommelige kirkestalde, en næsten ubrudt længe på 75 m. Den lange række af bindingsværksbyggede, stråtækte stalde, der i virkeligheden består af tre (tidligere fire) længer adskilt af smalle slipper, afsluttes i syd, op mod kirkegårdsdiget af »præstens vognport« (nu ligvognhus). De 34 staldrum med plads til det dobbelte antal heste fra det udstrakte sogns byer og udflyttersteder er opført over et langt åremål. Den nordligste og yngste stammer måske fra tiden mellem 1862—1894[20], mens de ældste muligvis først er opført efter 1793[21], da der blev givet tilladelse til opførelse af et halvtag ved kirkemuren til kirkegængernes heste.

Fritstående *klokkehus*[22] (fig. 6). Sydøst for koret, på en gravhøj, hvis fod er stærkt beskåret ved anbringelse af mindeplader over de faldne i krigen 1914—18, findes et senmiddelalderligt klokkehus af eg. Det er i konstruktionen (fig. 2) nær beslægtet med Svenstrup (p. 2544), men yderligere sikret ved dobbelte krydsbånd mellem de midterste højstolper i nord og syd. Fornyet 1692[15] og senere er bl.a. disse krydsbånd, fodtømmeret under de forneden beskårne højstolper, tre højstolper (i sydvesthjørnet og midt i syd- og vestvæggen), mange løsholter og hele spiret. På nordsiden af den midterste højstolpe i syd står indhugget CHS AN(N)0 1756[15] og på østsiden af den midterste i vest H. Frideriksen 1837[23], henvisende til stolpernes fornyelse og dermed forbundne istandsættelser. Ret velbevaret er nord- og østvæggene samt kongen, hvis nedre ende skjules af en brolægning fra 1824[24]. Det stejle, ottekantede spir som tidligere var spåntækt (1742[15]), er nu klædt med tagpap. I klokkehusets sydøstre del er der en *kalkgrav*.

Kirken består af kor (med †apsis?) og skib samt en yngre tårnunderbygning, alt fra romansk tid, et gravkapel i øst fra 1628 (nu sakristi), en korsarm på skibets sydside fra 1797 og en tagrytter over skibet fra 1888. Forsvundet er et våbenhus i syd, en tagrytter over koret samt et benhus og et sakristi. Orienteringen er næsten solret.

Bygningens ældste dele, kor og skib, synes at være opført af *munkesten*[25] i munkeskifte på en profileret *granitkvadersokkel* (p. 2202, fig. 5—6) og eet skifte

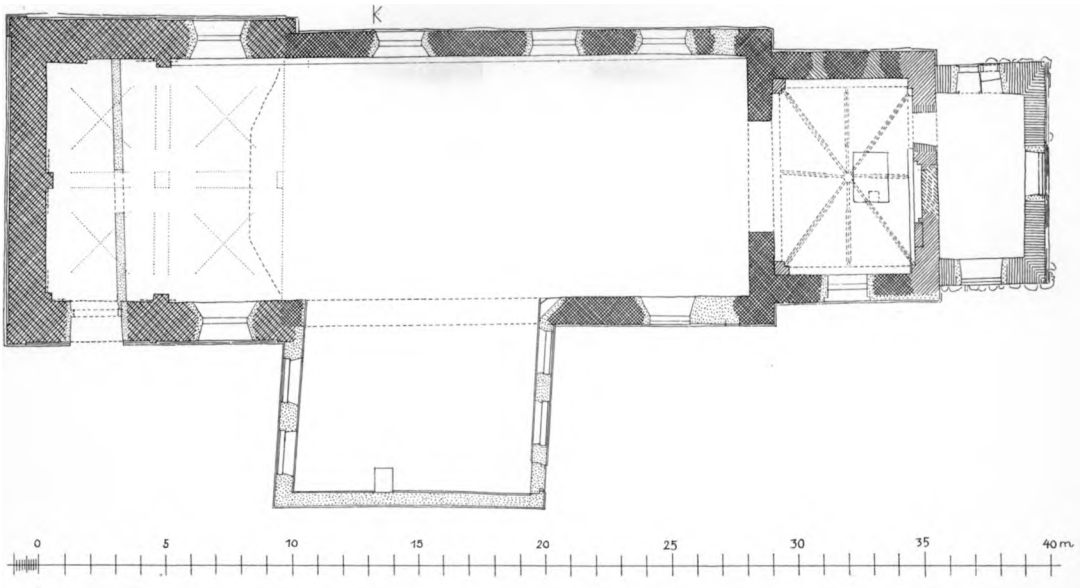

Fig. 3. Egen. Plan. 1:300. Skibets †vestgavl og tårnets fire †hvælv er antydet med prikkede linier. Målt af John Petersen 1958. (Tegnet af El. M.).

granitkvadre. Om en forsvunden †*apsis* minder formentlig to—tre krumme sokkelsten, der er genanvendt under korets østgavl og gravkapellet. Størrelsen på teglstenene (målt i korets overvægge) er 27,5 × 13,5 × 8,5—9,5 cm, og fugerne er let glittede og svagt indtrykket; murværket er her dækket af et tyndt, noget ru pudslag. På østenden af skibets 515 cm høje mure (samt muligvis tillige på korets nordmur) spores nogle få skifter under sugfjælen en svagt udkragende rundstav, der må høre til en overpudset eller ødelagt gesimsfrise. I korets nordmur ses to oprindelige, små, rundbuede vinduer (ca. 120 × 50 cm, sålen ca. 255 cm over sokkel) og østligt i skibets nordmur vistnok lidt af et tilsvarende vindue. Vestligt i samme mur skimtes vestkarmen af den 1729[15] tilmurede og senere ødelagte kvindedør; den har været ret bred og er udvendig forsynet med en omløbende, 10—11 cm bred trekvartrundstav, der springer frem for murflugten. Denne usædvanlige profilering, hvortil der inden for de sønderjyske amter kun kan nævnes een parallel, de i senromansk form ombyggede vinduer i Skærbæk kirke (Tønder amt p. 1248), forekommer at være et relativt sent træk; dette bekræftes måske indirekte ved Egen-døren, idet denne har et så lavtsiddende vederlag for buestikket, at dette må formodes at have været af spidsbuet form. Er denne antagelse rigtig, må døren i Egen ligesom vinduerne i Skærbæk hidrøre fra en ombygning, der for begge kirkers vedkommende måske kan have fundet sted i 1290'erne[26].

Indre. Alle indervægge er dækket af et tykt, glat pudslag, som umuliggør enhver undersøgelse. Den brede korbue kan være oprindelig, men i så fald er kragbåndene hugget bort. Både kor og skib har stået med fladt loft, som for

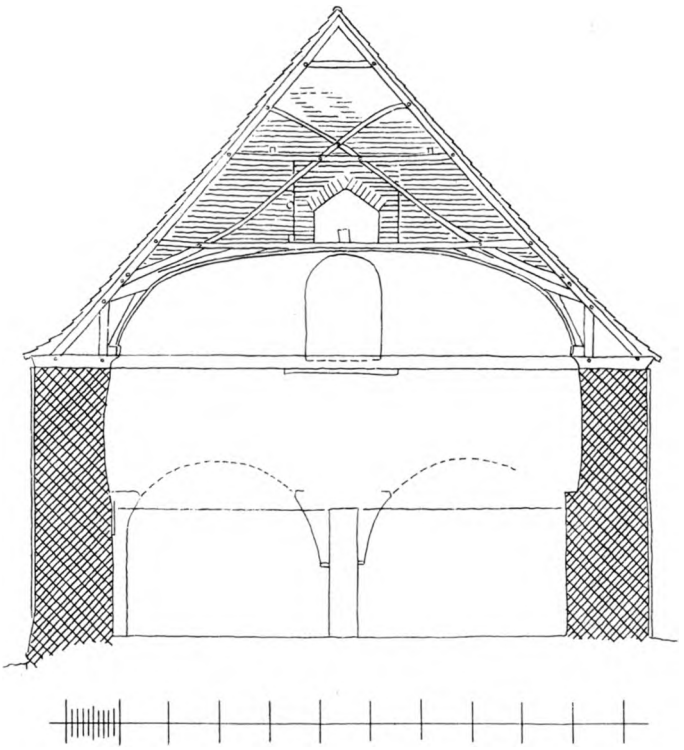

Fig. 4. Egen. Snit i den romanske tårnunderdel, set mod vest. De delvis borthuggede hvælvvederlag er rekonstrueret. 1:150. Målt af El. M. 1960.

korets vedkommende må have ligget på bjælkernes overside (pudsspor). Af skibets bjælker er der muligvis bevaret et par ender som spærfødder.

Billedsten. I sydmuren på det 1797 opførte kapel er der indsat to kvadre med hver sit reliefhugne hjulkors. De to sten har formentlig tidligere siddet i den del af skibets sydmur, som blev nedrevet ved kapellets opførelse.

Tilføjelser og ændringer. Den brede, næsten kvadratiske forlængelse, der slutter sig til skibets vestende, må være underdelen af et *senromansk tårn,* opført mod skibets nu forsvundne vestgavl og formentlig således, at tårnets udvendige østhjørner griber lidt omkring skibets vesthjørner; denne formodning kan antagelig bekræftes gennem en mindre udhugning i nord, hvor en revne i murværket nok falder sammen med skibets indvendige nordøsthjørne. Det lader sig næppe med sikkerhed fastslå, om tårnet er blevet fuldført, og det kan ikke uden udstrakte pudsafbankninger afgøres, om taggavlen med den mærkelige, spærdækkede niche (fig. 4) er samtidig med de nedre mure eller opført i sengotisk tid, på hvilket tidspunkt den eventuelle tårnoverdel senest må være forsvundet (sml. tagværker p. 2522). Materialet er *munkesten* i uregelmæssigt munkeskifte med flere løbere på række; murene står på en fremspringende sokkel af granitkvadre, hvoriblandt en del må stamme fra skibets vestgavl. I nord og vest er en del af sokkelfremspringet skjult ved en påmuring med kantstil-

K. Uldall 1940

Fig. 5. Egen. Ydre, set fra nord. I forgrunden tilhøjre kirkestaldene.

lede gravsten (sml. gravsten nr. 2), der gennemførtes 1773[16]. Tårnet har hjørnelisener og i nord og syd tillige en midtlisén; en eventuelt tilsvarende i vest kan være forsvundet ved en skalmuring, der at dømme efter de »brændte« fuger må have fundet sted i renæssancetiden eller senere.

Tårnets indre må have været dækket af fire †*(grat?)hvælv,* som dels har haft vederlag i murene, dels på en midtpille. Svarende hertil må skibets vestmur være blevet gennembrudt med to arkader. Mindelser om disse hvælv er midtpillerne på de tre frie vægge samt resterne af rundbuede, svagt fremspringende hvælvingsvederlag i rummets vestre halvdel (fig. 4). Når der ikke i rummets østre del ses tilsvarende spor, skyldes det formentlig, at de fire hvælv er nedrevet til forskellig tid, de to østre sammen med resterne af skibets vestmur 1768—69 [27], de to vestre 1780[15]. Om første etape, der ifølge kontrakten[16] med Johan Paul Seiffert 1768 omfattede en forsigtig nedbrydning af den i kirkens vestende værende stenhvælving og pille, oplyser en samtidig dagbog[28], at de to hvælvinger bag i kirken[29] blev nedrevet. Anden etape, som efter kontrakt 1780[16] gennemførtes af Johann Christian Seiffert og Hans Christian Matzen i Nordborg, bestod i at nedbryde den i kirkens vestre ende værende murede pille eller hvælving med bænke og kirkestader tillige med det derhos værende

trappehus; her må der være tale om de to vestligste hvælv og et trappehus, som formentlig fandtes i murlivet i nordvesthjørnet, hvor der nu indvendig ses et svagt murfremspring. Seiffert og Matzen byggede ved samme lejlighed, for orgelværkets højdes skyld, en »Skahl-Gewelbte«[16], den nuværende fladtrykte tøndehvælving, der er ophængt i spærværket, og udhuggede vinduet i vestgavlen. Denne vestre halvdel af tårnrummet blev 1797[16] ved våbenhusets nedrivning indrettet til våbenhus med dør i syd, som er udvidet 1868[17].

Korets ombygning, ved hvilken den formodede apsis antagelig er forsvunden, blev rimeligvis gennemført o. 1500. Gavlen fornyedes, langmurene forhøjedes, rummet overhvælvedes, og bygningen forsynedes med nyt tagværk (p. 2522) og en †tagrytter (p. 2521) over de midterste spærfag. I den 7—8 skifter høje påmuring af langmurene er der udvendig to savskifter. Taggavlen har lige over fodlinien en tre skifter høj båndblænding, hvorover to savskifter og to fladbuede, falsede åbninger flankeret og kronet af cirkelblændinger; alle blændinger er kvartsten dybe. Forneden i indersiden fik gavlen i den søndre del en fladbuet, ret dyb niche (højde 133 cm, hævet ca. 65 cm over gulv). Noget højere oppe (ca. 225 cm over gulv), men stærkt forskudt i forhold til gavlens midtlinie, er der en bred, fladbuet og falset blænding, som trods den skæve placering nok har omsluttet et vindue, der gik helt op til *hvælvingen*. Denne er ottedelt, med runde skjoldbuer undtagen i øst og ribber, som på det midterste stykke er halvsten brede og profilerede (stort, skarptrygget midtled flankeret af to smalle, kvartrunde led), men forneden og foroven kvartsten brede og retkantede. På oversiden er hvælvingens dybe indskæringer næsten skjult af brede overribber; enkelte trinsten er indsat i kapperne. — 1755 blev en stor stjerne i hvælvingen over alteret forgyldt med ægte guld[16].

Eftersom forhøjelsen på korets nordmur ender med en art fortanding mod skibet, er det muligt, at de store arbejder i koret skulde have været fulgt af lignende i skibet, men man begrænsede sig til et nyt tagværk (p. 2522).

Det ved korets østgavl beliggende *gravkapel* (nu sakristi) er opført 1628 (sml. jernankerårstal) af hertug Frederik til Nordborg[19]. Det er bygget af små, røde teglsten over en granitsokkel, som til dels består af genanvendte sokkelsten fra kor (og apsis); østmuren har dog en muret, profileret sokkel. På samme mur er der i højde med det yngre vindues overkant eet savskifte, hvorimod flankemurene har to. Taggavlen har omtrent i fodlinien en vandnæseprofil (hulkel over afrundet led), men er i øvrigt glat, kun prydet af jernankerårstallet 1628, og afsluttet med ni brynede kamtakker.

Ved kongelig resolution af 7. juli 1812[30] blev de fyrstelige lig ført til Nordborg og kapellet indrettet til sakristi (sml. †sakristi p. 2522); det forsynedes med de nuværende åbninger, hvis rammer og dørfløj såvel som bræddeloftet[31] stammer fra denne istandsættelse. Det oprindelige blytag blev 1814 udskiftet

E. M. 1957

Fig. 6. Egen. Klokkehuset og kirkens ydre, set fra sydøst.

med glaserede sten[15]. — umRmet står i forbindelse med koret gennem en brudt åbning, som muligvis er jævngammel med kapellet[32].

Korsarmen — i regnskaberne ofte kaldet kapellet — på skibets sydside er opført 1797—98 af bygmester Carl Ulrich af Augustenborg, hvis kontrakt, byggeudkast og regning er bevaret[16]. Tilbygningen er rejst af genanvendt materiale fra skibets sydmur og teglsten. Flankemurene har en lille falsgesims, og gavlen er glat. Ifølge byggeudkastet fik bygningen 2 × 4 vinduer fordelt i to etager, men disse er nu udskiftet med fire høje vinduer svarende til skibets.

Under sydenden er der 1906 indrettet et fyrrum med samtidig dør og trappe i østmuren.

Tagrytteren over skibet er opført 1888[33]; den er skiferklædt og hviler på en anselig underbygning. 1847 var der planer fremme om opførelse af en tagrytter over triumfmuren[34].

Af en senmiddelalderlig †*tagrytter,* opført samtidig med korets tagværk og hvælv, er der i korets to midterste spærfag bevaret en underbygning, bl.a. bestående af fire lodrette stolper.

Et †*våbenhus* på skibets sydside blev nedbrudt 1797[16].

Et †*benhus*[35]*,* der må have ligget på korets nordside, og som 1706[15] havde stråtag, blev nedrevet 1788, fordi et sakristi skulde opføres på pladsen[16].

Fig. 7. Egen. Indre, set mod øst. E. M. 1960

Et †*sakristi* (også kaldet kapel), der ifølge licitationsbetingelserne 1788[16] opførtes af såkaldte slotssten, 12 alen langt, 5 alen bredt og 3—4 højt, med dør til kirken brudt gennem muren, lå på korets nordside. Tilbygningen, der var opført på gamle gravsteder, betegnedes allerede 1811 som så stærkt forfalden, at den måtte ombygges[30]; den blev imidlertid nedrevet, og det fyrstelige gravkapel (p. 2520) indrettedes til sakristi.

Tagværkerne over kor, skib og tårn er sengotiske, af eg, og formentlig omtrent samtidige, men udført i tre tempi. Typen svarer helt til Nordborg (p. 2180) og Feldsted skib (p. 1876). Korsarmens tagværk er fra 1797—98; gravkapellets er utilgængeligt.

Kornloft[36]. 1709 fik to daglejere betaling for på tre dage at have renset »die Kornboden«, hvor også de gamle tagsten opbevaredes[15]. Formentlig er dette kornloft identisk med skibets loft, der mellem to spærfag over vestenden har bevaret en vældig *vinde* med hjul.

Kirken er hvidkalket med »sort Fod«[37] og blåglaserede tegltage[38]. Hele bygningen præges af en restaurering 1871 (bygningsinspektør Holm)[17]; ved denne blev loftet i skib og korsarm gipset, og skibets bjælker, der er samlet på midten, blev hængt op i en ny dragerkonstruktion. Vinduerne i de to bygningsafsnit stammer formentlig fra samme tid, og dette gælder også gulvet af gule, kvadratiske fliser i våbenhuset. Sydkapellet har gulv af gule sten på fladen,

E. M. 1960

Fig. 8. Egen. Indre, set mod vest.

skibet af hvidskurede brædder, koret af røde og grå ortoceratitfliser og sakristiet af malede brædder. Den romanske tårnunderdel har som nævnt hvidtet trætøndehvælving fra 1780[16], og en af skabelonerne, hvori hvælvingen er ophængt, er fremstillet af et genanvendt, blåmalet brædt med årstallet 1777 (sml. malerarbejde 1777[16] på prædikestol o. a.).

Solur med årstallet 1715[15], af sort kalksten, på sydkapellets gavl. Et †solur blev malet 1691[15].

Vindfløje. 1) Af form som en hane, på klokkehuset; uvis alder. 1692[15] blev der til klokkehuset lavet en ny stang og hane, som repareredes 1728[18]. 2) En kobberhane fra 1888[21] på skibets tagrytter, udført af kobbersmed Lindholm. 3) †Vindfløj på gravkapellet blev repareret 1724[15]. 4) En †kobberhane til kirken, indkøbt 1811[15], havde muligvis sin plads på tagryggen af kor eller skib, hvor der 1722[15] omtales »ein Knopf« og 1782 »Fløyet«[16].

†*Kalkmalerier*. 1759 fik Mathias Blume betaling »for at renovere de bibliske Spröger, som findes paa Siden i Kircken, dito de forrige Malerie under Gewölverne i Choret, saa ogsaa det Konge, og Försti. Vapen med viidere, siiden samme deels ved Allerdom, deels ved Kirckens Udviiding ...« v a r beskadiget[15].

L. L. 1959

Fig. 9. Egen. Altertavlens predella (p. 2526).

INVENTAR

Det store, lyse kirkerum er især ejendommeligt ved sit smukke, lange, blødt svungne pulpitur, der strækker sig fra triumfvæggen i nord, forbi vestvæg, sydvæg og om i søndre korsarm. De to hovedstykker, altertavlen og prædikestolen udmærker sig begge ved at være nøje daterede, den gotiske altertavle 1515 (tilføjelserne — af samme mester som Nordborg-tavlen — 1655) og Hinrich Ringerincks prædikestol år 1600. Korbuekrucifikset er sengotisk. I museet på Sønderborg slot opbevares en del senmiddelalderlige figurer fra †sidealtertavler.

Alterbord, muret af munkesten (27—28 × 13 × 9—9,5 cm) i krydsskifte, ca. 100 cm fra korets østvæg, 190 cm langt, 142 bredt, 111 højt over det nuværende gulv. De tre sider står i blank mur (bagsiden hvidtet), med spor af midtridsning i fugerne, der ellers ikke har bevaret oprindelig overflade. I sydsiden en fladbuet (ufalset) niche, 40—50 cm høj, 38—39 bred og 42 dyb.

†*Alterklæder*. 1740 anskaffede kirken et sort fløjlsalterklæde med guld- og sølv-»melærte« kniplinger; en sølvplade overførtes fra et ældre klæde[15]. Regnskaberne og inventarierne til midt i 1800'rne viser, at kirken hertil foretrak den sorte farve[39].

Altertavlen er en sengotisk fløjtavle med (malet) årstal 1515, med høj predella og to — oprindelig fire — bevægelige fløje, barokke tilsætninger fra 1655 og storfeltsmaleri fra 1814. Midtskabet, 184 × 184 cm, har mistet sit oprindelige indhold, i de bevarede fløjskabe[40] (jfr. fig. 10), hvis grove baldakiner må være fornyelser fra 1655, står de 12 apostle, hvis pladser i sydskabet er sikret af tegninger på bagklædningen bag apostlene af den pågældende figurs attribut; de ved restaureringen 1930 tilsatte navne under apostlene er i enkelte tilfælde forkerte. Ordenen, der hverken stemmer med evangelierne eller med messekanonens, er, øverste række tværs over: 1) Matthæus (underskrift: »Diakon«) med pen og skriftbånd i stedet for den vanlige evangeliebog, 2) »Peter«, 3) »Iohannes«, 4) »Iacobus-major«, med vandringsstav, hvis håndtag ender i skægget pilgrimshoved med ibskal på hætten, 5) Philippus (øverste del af kor-

L. L. 1959

Fig. 10. Egen. Altertavlens nordfløj (p. 2524).

set fornyet; underskrift: »Iacobus-minor«), 6) Jacobus minor med »fakbue« (underskrift: »Philippus«), nederste række: 7) »Thomas« med spyd, 8) »Bartholomæus«, 9) »Andreas«, 10) Mathias med økse (underskrift: »Mathæus«), 11) »Simon« og 12) »Iudas Thadæus«, alle folkelige, men ret varierede typer; billedskæreren har søgt at skabe liv over rækkerne ved at lade figurerne dreje sig hid og did, ligesom deres kapper nu og da tager et lille, rapt foldekast; den bredansigtede Matthæus og Judas (en stilfærdig bondemand) er vel de mest vellykkede. Det er uvist, hvad midtskabet har rummet. Det kan have været en Golgatha-gruppe, en himmelkroning med to sidefigurer (som f.eks. Hagenbjærg p. 2574) eller måske tre store figurer; i sidste fald kunde den 118 cm høje **Johannes Døber-figur* (fig. 14) og den nu hovedløse, 102 cm høje **S. Morten-figur* (fig. 14), nu i museet på Sønderborg slot, tænkes at være de flankerende skikkelser for det forsvundne midtrelief; de er dog ikke udført af samme hånd som tavlens apostelfigurer; foldekastet er mere udviklet og står f.eks. den fynske Brenderup-tavles betydeligt nærmere (uden at figurerne i øvrigt har noget med hinanden at gøre).

Predellaen (fig. 9), med hulede sider, er delt i tre (maleri)felter, det midterste i virkeligheden en skydelåge for et rum, som formentlig har rummet monstransen. Sekundære låger i syd, nord og øst.

Om tavlens oprindelige farver kan kun siges, at der var rester af guldgrund med indridset brokademønster i sideskabenes bagklædninger. Af predellaens malerier stod midtlågens Mariabillede fremme med malede minuskler: »o maria mater dei ora pro nobis — 1515« (»o, Maria, Guds moder, bed for os«); det bærer præg af opmaling. Som den nedennævnte Mariafigur, er der tale om den apokalyptiske Madonna på måneseglen og i stråleglans; hun er iført blålig-vissengrøn kappe over purpuragtig kjole; håret er angivet med rødt og streget med guld. Gyldne stråler er på rødlig, stjernestrøet baggrund, omgivet af portal med ranke-bue (gylden med sorte konturer). Hudfarven er hvidlig med purpurskygning. Den frugt, barnet holder, er rød. De to profetskikkelser til siden står i overordentlig skarpe og klare farver og har tilsyneladende været velbevaret under mange lag maling. Figuren i nord har kofte af forskellige nuancer grønt, purpurærmer, purpurturban med lyst vissengrøn »skygge«, brunligt kontureret. Skriftbåndet har tekst på latin fra Esajas 7,14 (se, en jomfru skal undfange og føde en søn etc.). Profeten i syd har rød-brunrød kofte med sort bælte, ærmer og krave i grønne nuancer; på kraven antydede bogstaver; blågrønt fuldskæg med hvide strøg. Skriftbåndet her har tekst fra Ezechiel 44,2 (døren vil blive lukket og skal ikke åbnes). Begge profeters ansigter er malet i purpur, med hvide strøg. Baggrunden for alle tre billeder er hvidgrå, der opad fortoner sig i mørkere og mørkere blåt. Nederst til højre i sydfeltet en malersignatur.

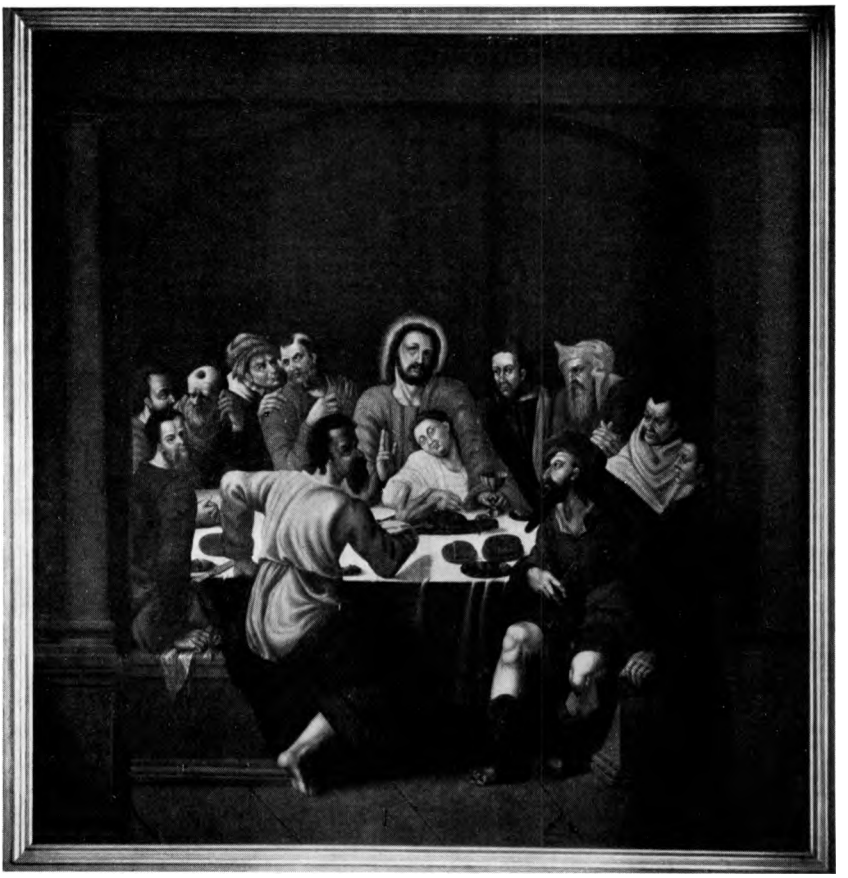

L. L. 1959

Fig. 11. Egen. Altertavlens midtbillede, kopieret af den fynske maler Stub 1814 efter maleriet i Sønderborg altertavle (p. 2527, jfr. p. 2077).

1655 er den gotiske skabstavle — de yderste malerifløje blev da kasseret — forsynet med barokke snitværksprydelser, som er udført af den Flensborg(?)-billedskærer, der samme år skar altertavlen i Nordborg kirke (p. 2182), og som i øvrigt har leveret epitafier til Tønder og Sønderborg kirker m.fl. Det drejer sig her om et topstykke med firpasfelt og to småbørn, der holder lidelsesredskaber; Kristus med sejrsfanen kroner det nye topstykke, som flankeres af Moses og Aron. Til samme ændring hører — foruden topstykkets nu dystre opstandelsesmaleri på kobber — de to englehoveder yderst på storgesimsen, søjlerne foran fløjenes sammenstød med midtstykket, baldakinerne (der efterligner de oprindelige) over apostlene samt de smalle sidevinger. Midtskabet blev sikkert først ryddet 1814[15], da »den af Kirken saa fortjente Fynbo Stopp«[41] — eller Stub — på lærred kopierede det udmærkede nadvermaleri i Sønderborg kirke (p. 2077) til indsættelse i Egen (fig. 11). Støttebjælker fra 1655.

De barokke dele, hvis oprindelige staffering har haft en stærk blå hoved-

farve med guld — apostelfigurerne blå og røde med guld — står nu med en fri staffering fra 1930 (H. Munk): elfenbenshvidt med guld, søjleskafterne er blå, skriftfelterne sorte med guld, i feltet nærmest Moses: »Anno 1655«, nærmest Aron: »Renovatum 1777«, hentydende til Peter Ebbesens staffering. 1746 fik Mathias Blume 45 rdl. for at anstryge, forgylde og renovere alteret overalt. 1771 renoverede Jonas Herdahl tavlen[15] og 1777 Peter Ebbesen: alteret forgyldtes overalt med ægte guld og sølv og maledes med ægte farver[16]. 1847 lakeredes 16 figurer pa alteret hvide[34]. I en korrespondance mellem Chr. Jürgensen Thomsen og J. J. A. Worsaae omtales en forestående restaurering af tavlen i brev af 18. jan. 1856 (NM). Til slut skal det blot nævnes, at biskop Jørgen Hansen 1856 søgte at få altertavlen udskiftet med en ny[42], og det samme var tilfældet 1872[17].

†*Sidealtertavler*. Som andre kirker har Egen sikkert haft en tavle for kirkens værnehelgen, S. Morten, i skibets sydøsthjørne, og i nordøsthjørnet en Mariatavle; af den sidste er hovedfiguren bevaret. Hvorvidt den store, hovedløse S. Morten-figur har hørt til værnehelgenens †tavle eller, som antydet ovenfor, har stået i højaltertavlen, kan naturligvis ikke afgøres med sikkerhed. Den lille S. Morten-figur (jfr. ndf.) kan på grund af sin ringe størrelse næppe have tilhørt værnehelgenens tavle. — Alle de nedenfor omtalte figurer reddedes 1901, sammen med de to p. 2526 nævnte, af R. Haupt til Flensborg bymuseum[33], hvorfra de 1921 overgik til museet på Sønderborg slot.

1) *Mariatavle*. 1775 blev et Frue-alter renoveret af Peter Ebbesen, malet med de bedste farver og overstrøget med fernis[16]. Formodentlig er det fra denne tavle, en 152 cm høj **Maria med barnet* (fig. 12) fra o. 1500, nu i museet på Sønderborg slot, stammer. I type og enkeltheder står den den såkaldte Imperialissima-mesters Madonnafigurer nær, som vi kender dem fra Hald-tavlen (Randers amt), Darum (Ribe amt), Rabsted (Tønder amt p. 1590), uden at der dog er nogen grund til at antage fælles værksted, og heller ikke med Maria fra Møgeltønder kirke (Tønder amt p. 1309), med hvilken Egen-figuren er sammenstillet[43], synes der grund til at antage værkstedsfællesskab. Her (som ved det lille predella-maleri) er det den apokalyptiske Madonna på måneseglen; oprindelig har hun været omgivet af solstråler og har stået i et skab med fløjdøre, alene eller måske sammen med de nedenfor nævnte tre figurer. Ved en istandsættelse 1960 (Mogens Larsen) afdækkedes — under to delvise opmalinger — væsentlige rester af oprindelige farver på svær kridtgrund: lys, hvidbrun hudfarve, forgyldt hår; Marias kappe har på retsiden polérguld lagt i bolus, cinnoberrødt foer som barnets kjortel, der er smykket med gyldne rosetter.

2) Tre formentlig samhørende, meget fladt skårne figurer (fig. 13), fra o. 1500, 88—100 cm høje, *Johannes Døber* (bog med lam, hans kofte ender i dyrehoved), *S. Morten* (ved hans fod tigger på krykke), *S. Antonius* (under hans

kappe en lille gris). Måske har de tre figurer hørt til Maria-tavlen (og er muligvis fra samme værksted), måske har de tilhørt en anden, nu forsvundet tavle[44]. Figurerne har en vis lighed med apostle i Roager (Tønder amt p. 1174 ff., jfr. fig. 8), men næppe tilstrækkeligt til, at man tør antage værkstedsfællesskab.

Fig. 12. Egen. V. M. 1953
*Maria med barnet, fra †sidealtertavle, i museet på Sønderborg slot (p. 2528).

Altersølv. Kalk 1784, i Louis Seize, med drevet ornamentik, guirlander, ovaler og krydsbånd på bæger og fod; riflet skaft og hvælvet knop med spinkle blade og på kanten à-la-greque-bort; graveret kursiv: »Egen Kierke Ao 1784 d. 15. Aug.« 23,5 cm høj. På fodens overside to stempler: kursiv-N (for J. F. Nissen, Sønderborg (Bøje p. 405), der fik 90 rdl. 6 mk. for kalk, disk og oblatæske)[15] samt lødighedstal: 24. Bogbinder Hein modtog 10 mk. for et futteral[16]. *Disk* med drevet kuglestav langs randen. Tvm. 15 cm. Samme stempler som kalken. *Oblatæske,* trind, 8,5 cm i tvm., godt 3 cm høj, med fladt låg, der har bladgraveret rand og hvælvet midtparti, på hvis glatte flade et støbt krucifiks er loddet; graveret kors. Bred, trambuleret »liste« langs æskens sider forneden. Indvendig i bunden samme stempler som på kalk og disk. Som *oblatæske* tjener også en nygotisk *kalk,* oprindelig en gave til biskoppen over Als og Ærø (præst i Egen): »Biskop Hansen den 31 Octbr 1877 fra Igen Menighed«. På den skrå standkant stemplet: »113 A. N. I. L. [skjold med blad?] 113.«, 36 cm høj med låg. *Vinkande,* nygotisk, o. 1875, af plet. 1849 anskaffedes en †vinkande af københavnsk porcelæn[34]. Inventariet 1817 nævner et skrin med seks †*bouteiller* (af glas)[15]; i inventariet 1860 hedder det[23]: fire vinflasker, de to gået i stykker, og 1872 omtales de ikke[17].

Om det tidligere †*sølvtøj* kan fra regnskaberne anføres: 1688 forfærdigede Christoff guldsmed (Bøje p. 403, Christ, v. Barm) en vinflaske til sygesættet. 1718 reparerede skolemesteren i Dyndved[15], tusindkunstneren Hans Petersen, en kalk og leverede et futteral til den[45]. 1732 omgjorde Anders v. Barm, Åbenrå

(Bøje p. 170) »helt« en kommunionsflaske. 1758 omgjorde Peter Bendixen, Sønderborg (Bøje p. 404, Till. p. 85) vinflasken. 1779 leverede Peter von Hamm (Bøje p. 404) i Oksbøl en ny, forgyldt sølvkalk. 1783 blev bægrene (alterkalkene), tællerne (diskene) og æsken til oblaterne stjålet fra kirken[15].

Sygekalk sammensat af foden fra en barok kalk samt dele fra o. 1830: det øvre, trinde skaftled, den fladtrykte knop med indpunslede ruder og heri glatte rudebosser samt bæger; muligvis er bægeret dog fra en ældre kalk. 12,3 cm høj. Stemplet på bægerets underside med tre kursiv-I'er i oval for J. J. Jürgensen (1807—37, Bøje 2751) samt Sønderborgs bymærke (Bøje 2727). Samtidig, som låg tilpasset disk, 6,7 cm i tvm., med samme stempler. 1823 gjorde Gajus Bleshøj (jfr. alterstager) fire skruer til †sygekalk samt støbte en ring om den[46].

†*Brudesmykke*. Ao 1596 1. dec. blev sølvet taget af brudekransen og vejet af Oluf Guldsmed (Bøje p. 402). Det vejede 16 lod, men da det var urent, overstrøget med guldskum og forældet, takseredes hvert lod til 10 sk.[47].

Alterstager. 1) Sengotiske, svarende til Oksbøl, 40 cm høje, med to jernlysepiber til jernlysetornen. Tre korte ben (jfr. under nr. 2).

2) Købt 1670 i Lübeck for 29 mk.[15], med svulmende fod (to kraftige hul- og rundstave), slankt skaft med modvendte balusterled om midtskive og nyere, bred lyseskål i to afsæt. 46 cm høje, iberegnet de nyere, små kugleben. — 1724[15] reparerede Hans skolemester (jfr. Hans Petersen ovenfor) stagerne for 4 mk. 1822 forfærdigede Gajus Bleshøj seks fødder til stagerne[24].

†*Messehageler*. 1740 nævnes en sort hagel, og 1722 købtes sort fløjl til en ny[15].

†*Messeklokke* på et halvt lispund, brugt 1597 til støbning af en †klokke til Sønderborg kirke (jfr. p. 2105).

Alterskranke. Den smukke, femkantede, helt moderne virkende skranke (jfr. fig. 7) findes afbildet allerede 1856 på en tegning i Nationalmuseet.

Døbefont, romansk, af gotlandsk kalksten, bægerbladstype, nu uden skaft, 79 cm høj. Kummen er 97 i ydre, 77 i indre tvm. og ca. 30 cm dyb. Oliemalet, gulbrun, med sortkonturerede bægerblade og hulstav samt langs gulvet, farver der stammer fra restaureringen 1930. Ifølge beretninger 1925 og 1930 har fonten flere lag maling, hvoraf det yngste var en grå marmorering, som måske hidrørte fra Peter Ebbesens opmaling 1777 (grå og marmoreret)[16]; herunder ligger en mørkere grå på bægerbladene og rødbrunt »på Felternes Skraakant«. I den omløbende hulstav konstateredes spor af en lysgrå, latinsk indskrift »med gotiske Bogstaver« på mørk bund; dens alder og indhold kendes imidlertid ikke. (Mackeprang: Døbefonte p. 413).

Dåbsfad, glat o. 1700, 48 cm i tvm., i 1928[48] forsynet med graveret dekoration og indfattet i en bred, drevet messingrand med indskrift: »Skænket af en Kvindekreds i Egen Sogn 1928«. Fulde tvm. ca. 76 cm. *Dåbskande* af messing, fra 1928. En †*messingkedel*[49] til fonten på 2 ½ pund nævnes 1811[15] og 1860[23].

Fig. 13. Egen. Sengotiske figurer (S. Antonius, Johannes Døberen og S. Morten) fra †sidealtertavle (p. 2528).

L. L. 1959

Fig. 14. Egen. Sengotiske figurer (S. Morten og Johannes Døberen) fra høj- eller †sidealtertavle p. 2526, 2528).

Korbuekrucifiks (fig. 15), sengotisk, o. 1475, ca. 180 cm højt, smukt, harmonisk, nu uden sidesnip, med sekundær staffering (efter fjernelse af en hvid overmaling) fra kirkens sidste restaurering, brunt hår og skæg, grøn tornekrone og hvidt lændeklæde. Krucifikset, der var opmalet af Mathias Blume 1749[15] og af Peter Ebbesen i 1770'erne[16], restaureredes 1854[24] af maler Schack sammen med det, der hænger i Nordborg kirke (p. 2188). Ved denne lejlighed forsynedes det med et nyt kors, hvis endefelter 1930 erstattedes af firpasfelter. 1749 »over koret«[15], nu i søndre korsarm, på sydvæggen. På »en meget stor Bjælke« stod ifølge Knudsen[19] årstallet 1561 (krucifiksbjælke?).

†*Krucifiks*. 1777 skulde Peter Ebbesen male et stort [korbuekrucifiks] og et lille »Kors« med smukke farver og fernis[16]; det lille krucifiks hang 1742 over kirkedøren[15]. Ifølge pastor Knudsens beretning[19] kastedes det på loftet af provst Ahlmann (jfr. note 44). Formodentlig har det været et mindre, som enten har haft tilknytning til en †altertavle eller har været et processionskrucifiks.

Prædikestol 1600, udført af Hinrich Ringerinck i Flensborg. Ifølge optegnelser af pastor Grove i Guderup, gengivet i pastor Knudsens kirkebeskrivelse, blev den gamle prædikestol nedbrudt og en ny besørget 1599 af »Henrik Lingerink i Flensborg«; den blev imidlertid ført til Sønderborg og opstillet i kirken dèr (se p. 2088), og 1600 besørgede pastor Peter Fabricius (præst i Broager og provst over Hertug Hans den Yngres kirker) en anden, ny prædikestol forfærdiget hos samme mand for 60 thaler. Stolen, der ret nøje svarer til dem i Egge-

beck og Munkbrarup (begge Landkr. Flensburg) tilhører den såkaldte østflensborgske type og er på fire fag, har opgangsfag fra 1820 (snedker Christen Hansen)[16], trappe og bøjle-underbaldakin fra 1930, idet den gamle »spids« var fjernet 1769 »og gjort jævn«, således at folk kunde stå under stolen; tidligere nåede den næsten bænkene[28]. Den lille stol har værkstedets vanlige opbygning (jfr. Sønderborg); i storfelterne er de velkendte, fint udførte relieffer: Fødselen (fig. 16a), Kristus på korset mellem Maria og Johannes, opstandelsen (fig. 16b, efter Albr. Dürer) og himmelfarten, i modsætning til de to sydslesvigske stoles plattyske indskrifter her med højtyske bibelcitater i postamentfelterne (kapitelhenvisningerne i frisefelterne): 1) »Lvc. 2. Evch ist hevte der heiland geborn« etc., 2) »1. Petry 2. Christvs hat selbst vnse svnde geopfert« etc., 3) »Matt. 28. Ich weis das ihr iesvm den gecrevtzigten svchet« etc. og 4) »Ephe. 4. Christvs ist avfgefaren« etc. Samtidig himmel med putti og dyde-topstykker: Klogskaben (spejl), Håbet (anker), Mådehold (kande-bæger), Troen (kors) og Styrken (søjle). Stolen står nu nystafferet (Munk 1930). I himmelens frise ny indskrift på dansk; her stod tidligere samme indskrift som på de to sydslesvigske stole: 1. Kongernes bog 22,14. Oprindelig har stolen, som værkstedets øvrige arbejder, kun haft en meget sparsom, partiel staffering. — 1771 fik Jonas Herdahl betaling for prædikestol og himmel at opsmykke og overstryge med fernis[15]. 1777 forgyldte Peter Ebbesen stol og himmel med ægte guld og sølv og malede den med smukke farver[16], 1814 blev den malet og forgyldt af »Maler Stub i Sønderborg«[15]; før restaureringen 1930 stod den hvid med forgyldning. Stolen er flyttet to gange, 1768 ved entreprenør Seifferts store istandsættelse og fornyelse[15] (jfr. stoleværk, pulpiturer) og 1797 ved Carl Ulrichs opførelse af »det nye kapel«[16] (p. 2521). Dens plads er nu ved søndre korsarms østhjørne mod skibet.

Stoleværket er fra årene 1877 ff.[17], med rygpanel til dels fra ældre stader og solide, spidsbuede gavle. — Kirkens ungrenæssance-stader blev sammen med så meget andet ryddet ud under pastor Hans Ahlmann; deres gavle har været dekoreret med de vanlige masker og hoveder; thi pastor Knudsen skriver[19], at før 1809 fandtes på »opsatserne« på begge sider af hovedgangen malede »Billeder af Kirkens gamle Biskopper, Helgener og Helgeninder«; de blev brændt, men en halv snes stykker blev brugt »som Been under flere Stole«. Ved denne lejlighed fjernedes det nedlagte kapellanis skriftestol, degnens og kirkegangskonernes stole i korets sydside[50]. — Der er bevaret stolestaderegistre fra 1694[15], 1780 og 1809[51]; 1694 hedder det: Den øverste stol tilhører de fyrstelige »bedienten« fra Østerholm, men 1780: de første stole har forhen hørt til den nedlagte gård Østerholm. På pulpituret enkle bænke.

Vægskab (fig. 17) i korets østvæg, senmiddelalderligt, med jernbundet dør noget lignende Sønderborg-skabet (p. 2094), der på grundlag af det på indersiden malede Kristusbillede lader sig datere til slutningen af 1400'rne. Selve

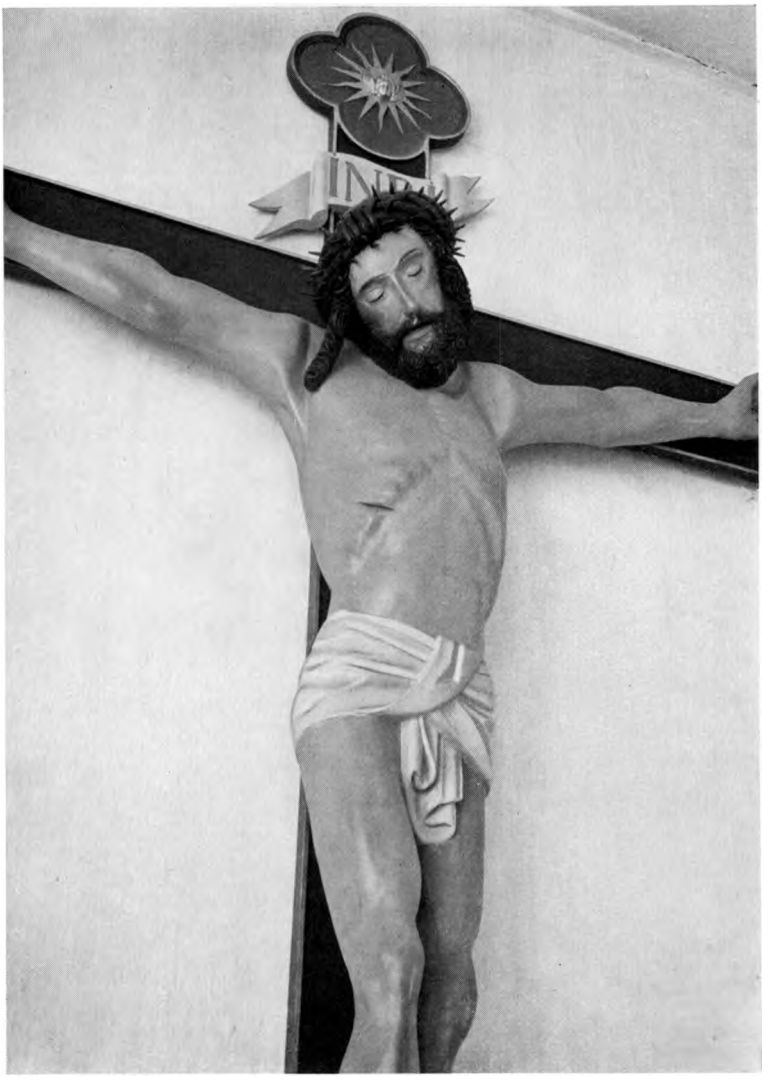

E. M. 1957

Fig. 15. Egen. Korbuekrucifiks (p. 2531).

trædøren er fornyet ligesom skabet, undtagen dets sider. Lågens øvre låseblik er fornyet. Alle beslag er moderne, grålamede.

†*Geværskab*. »1769 i Ugen før Juul var der kommen et Flinteskab i Vaabenhuset ved Kirken«[19].

Dørfløje. 1) O. 1700, fra kor til sakristi, med een stor fylding, bukkehornshængsler og »hjerte«-lås; nyere karm. 2) 1812, fra sakristi til vindfanget mod kirkegården, enkel, af tre skruphøvlede planker sammenholdt af to revler. Yderdøren er nyere.

Pulpituret, der strækker sig langs hele nordvæggen, svinger i en S-bue forbi vestvæggen og om til søndre tilbygnings sydvæg, er i sin nuværende opstilling

fra 1823[23] (og 1877)[17], da kirken fik tilladelse til at ændre og reparere det efter Nis Marcussens overslag (1821)[42]; der blev taget 1¼ alen af bredden, og træstolperne blev overalt erstattet af enkle jernstolper.

†*Pulpiturer*. Allerede 1598 blev et »bøns« bygget i kirken[19], formentlig et nordpulpitur, der forlængedes 1726[15]; men tidligt har der også været et pulpitur i vest, thi 1768 hedder det, at »Tolvmandsloftet« blev flyttet tilbage og orglet anbragt her[28] (jfr. ndf.); men allerede 1769[16] blev dette pulpitur nedrevet, flyttet endnu et stykke tilbage og udvidet for at skaffe plads til de nykomne sognefolk efter nedlægningen og udstykningen af Østerholm, og 1780[15] skete det samme igen. — 1809[50] forsvandt et pulpitur i skibets sydøst-hjørne sammen med en forbindelsesgang lige vest for kormuren over til nordpulpituret[52]. Ifølge pastor Knudsen[19] havde det været *Østerholms herskabsstol,* men tilhørte da ejerne af hovedparcellerne, Knudsen til Lysholm og Vogelsang til Bommerlund (jfr. †gravsten p. 2538). Formentlig har det imidlertid været kirkens oprindelige orgelpulpitur, der bar orglet i årene 1692—1769 (jfr. ndf.). 1773—74 blev der opført et nyt orgelpulpitur »ved den søndre pille mellem alteret og prædikestolen« (dvs. på vestsiden af triumfmurens søndre del), og 1775 malede Peter Ebbesen »tralværket«, der førte til dette pulpitur. Her stod orglet imidlertid kun til 1780, da det igen flyttedes ned i tårnrummet, og pulpituret i østhjørnet indrettedes med stolestader. — Endelig blev der også indrettet et pulpitur på vestsiden i den 1797 opførte søndre udbygning[16] (jfr. p. 2521). Det indgår nu, dog i mindre bredde end oprindeligt, i det nuværende pulpitur, med hvilket det blev forbundet 1823.

Orgel 1872, leveret af Marcussen og søn, Åbenrå, 1892[33] hovedrepareret af samme[54] og 1956 af Søborg orgelbyggeri (Hemmersham), rygpositiv af brødrene Bruhn, Åbenrå (i alt 17 stemmer). — Om de forskellige orgelflytninger, se †pulpiturer.

†*Orgler*. 1) 1692 er der store udgifter og arbejder på »Orgelböhn«. Jakob snedker og en svend var i arbejde 17 dage, Friderich Ebbesen, drejer, i 18 dage, desuden murer og smed, og 1694 var Jørgen maler i gang[15]. Orgelbyggerens navn kendes ikke. 1772[21] var dette orgel så gammelt, at det ikke kunde betale sig at reparere på det; man vilde have et større, og dette

2) leveredes 1773—74[16] af J. H. Angel, Flensborg[53]. 1775 blev 28 stykker billedhuggerarbejde forgyldt af Peter Ebbesen; orglet malede han med brun egefarve[16].

Klingpung 1935 med messingring, -skafttap og klokke samt læderpose med kvast. På orgelpulpituret.

Salmenummertavler, 1809[16], i alt seks, i inventariet 1819[15] kaldet »Skudder med Tal«, lange og smalle, med udsavet top- og hængestykke, til skydenumre. På pulpituret en tilsvarende, uden »Skudder«, på loftet to store, ligeledes med

E. M. 1960

Fig. 16 a—b. Egen. Felt 1 og 3 i prædikestolen, udført 1600 af Hinrich Ringerinck, Flensborg (p. 2532).

udsavet top- og hængestykke, til kridtnumre (nævnt 1821)[16]. *Tavle 1771 i museet på Sønderborg slot.

Præstemalerier på skibets nordvæg. 1) »Hr. Iohannes Petersen, residerende Capelian ved Igen Menighed, 62 Aar gammel. Malet i Apenrade 1800 af Ies Iessen«. Brystbillede til (heraldisk) venstre, barhovedet med kort, grå, i siderne oprullet paryk, sort frakke og hvidt præstehalsbind; baggrund reol med bøger. Olie på lærred, 73,8 × 60 cm; indskrift på bagsiden.

2) »Biskop Jørgen Hansen[55]. Sognepræst for Egen Menighed 1845—1889. Skjænket Egen Menighed af hans Børn.«[33] Brystbillede; dansk ornat, med ordener. Olie på lærred. 70 × 55 cm; bred guldramme.

3) »Johannes Amalius Schmidt, Præst for Igen Menighed fra 1894—1899, skænket Kirken af hans Enke«. Brystbillede, dansk præstedragt. Olie på lærred 78 × 59 cm.

Tre *præstefotografier* sammesteds af 1) Hans Ahlmann, 1805—45, 72 × 54 cm, efter tegning eller maleri. 2) Hans Schlajkjær Prahl, 1890—93, 75 × 57 cm.
3) Chr. Matthiesen, 1900—20, 74 × 55,5 cm.

Desuden et ældre, 1905 skænket *maleri* af Østerholm slot (fig. 18), olie på lærred, på blindramme, 40,7 × 58 cm, forlænget nedad om et postament af træ, nu sortmalet på forsiden over ældre kursiv og med hvidmalet: »Østerholm Slot«. På postamentets bagside med blæk: »Skjenket af frøken Dite Knudsen til Igen Kirke i Mai 1905, C. Matthiesen p[astor].« Herover laksegl. Maleriet er nu også sortmalet over hele bagsiden, men her, som på postamentets forside, ses under malingen en lang indskrift, med kursiv. De to indskrifter indeholder

lidt varierede beskrivelser på tysk af slottets historie[56] fra grundlæggelsen ved Thomas Sture og til nedbrydningen 1735 med angivelse (på bagsiden) af mål, vinduesantal m. m. samt til slut omtalen af den på stedet byggede lystgård. I sakristiet.

Lysekroner, tre nyere[57].

Kirkeskib[58], brig, »Skjold«, vistnok skænket 1758. Midt i skibet.

Urværk, af »L. Petersen[21], Sønderborg 1884«; i træhus på orgelpulpituret mod nord; jfr. klokke nr. 2.

Klokker. 1) 1640, støbt af Peter Melchiorsen. Indskrifter med reliefversaler, om halsen: »Gloria in excelses(!) deo. Petrvs Melchiors me fecit« (»ære være Gud i det højeste. P. M. gjorde mig«), på legemet: »Fridericvs dei gratia hæres Norvegiæ, dvx Slesvic Holsatiæ« etc. samt »Eleonora dei gratia nata princeps Anhaltina« etc. »Anno 1640 mense avgvsto« i retkantfelter. På legemets modstående side et 17 cm højt relief af Maria med barnet i stråleglans og på en lille skriftbåndskonsol: »Pavl Lvf[t?] M F C«. Lilje- og vinrankebort om halsens skriftbånd. Tvm. 120 cm. Ny ophængning. På pastor Knudsens tid[19] fandtes årstallet 1720 i klokkebommen. I klokkehuset.

2) 1884. »J. Hansen Christensen i Dünnewitt har skjänket mig u. uhret til kirken i Eken anno 1884. Mig støbte J. J. Radler og sønner i Hildesheim«. Urklokke i tagrytteren.

3) Genforeningsklokke, støbt 1920 i de Smithske støberier, Ålborg, med udsmykning af fru Agnes Slott-Møller og vers af Vilhelm Andersen[59]. I klokkehuset.

†*Klokker.* 1) 1631, skænket (som nr. 1) af hertug Frederik, omtalt som den lille klokke[60], omstøbt til

2) 1836[23], med indskriften (reliefversaler): »Igen kirkeklokke, efter tilladelse af kong Frederik VI. paa kirkekassens bekostning omstöbt 1836 af kongelig privilegeret(!) klokkestöber Beseler ved Rendsborg«[46]. Om halsen palmetblade over profillinier og herunder vinranke-guirlande. Afleveret til krigsbrug 1918.

GRAVMINDER

Dobbeltepitaf. O. 1709, over »Christopfer Witt, fürstlicher Schleswig Holsteinscher(!) ... Haus Voigt zu Osterholm«, f. i »Eckenførde« 6. okt. 1661, d. på Østerholm <3. april 1720>, og hustru Maria Witten, f. Haliborton, f. i Glückstadt 25. febr. 1678, d. på Østerholm 25. okt. 1709, »nebst ihrem Sohnlein«. De to ved siden af hinanden indmurede sten, hver 150 × 92 cm, er ens med konveks ovalfelt i svær, båndomvundet laurbærblad-ramme, hvori reliefversaler. I de øvre hjørner afdødes hjelmede våben, til heraldisk højre (på begge) affronterede fugle på hver side af tre aks, hjelmtegnet ligeledes tre aks. Til

venstre på hans sten et latinsk kors, der (vistnok) vokser op af en ring, hjelmtegnet et kors; til venstre på hendes sten skråbjælke fra øvre højre hjørne, hvorpå tre ruder, i hvert felt et dyrehoved (ræv eller ulv) i profil; hjelmtegnet samme dyrehoved. I triumfvæggens sydside og overhvidtede (jfr. †begravelse nr. 3).

†*Epitaf* (?). Flere gange, fra 1742[15] til 1755, omtales det store maleri (billede) med de udhugne statuer over kapellanens skriftestol; det maledes 1749 af Mathias Blume[15] og rensedes 1755 af Peter Ebbesen[16].

Gravsten. 1) O. 1691 eller noget tidligere. Peter Michelsen, »Bereiter zu Augustenburg und Osterholm, d. 26. okt. 1691, 52 år, og hustru..... d. 6. ? 1 [6]8 ?, 62 år. Grå kalksten, 183 × 111 cm, med treliniet reliefversalindskrift langs randen, afbrudt af hjørnecirkler med evangelisttegn; i midten rektangulært felt med relief af Kristus på korset i forsænket oval og i hjørnerne bladroset. Op ad korets sydmur.

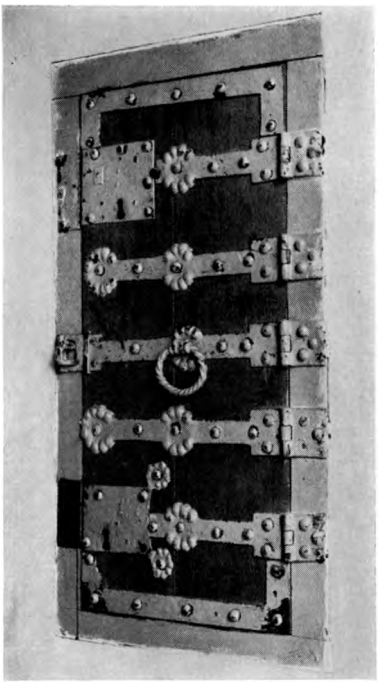

E. M. 1960

Fig. 17. Egen. Vægskab i korets østvæg (p. 2532).

2) 0. 1693? Nicolai ...er, f. i Norburg, d. i Oxbul 1693. Overtjæret sten, 71 × 47 cm, med fordybede versaler, tværskrift, indsat over tårnets nordre sokkel sammen med brudstykker af flere andre.

3) 1699. Charlotta Augusta Wilthagen, f. på Osterholm 27. febr. 1690, d. sammesteds 3. maj 1699. Grå kalksten, 115,5 × 89 cm; tysk indskrift med skrå reliefversaler i ovalfelt omgivet af bladramme; i de øvre hjørner initialerne: »DMW — EW«, i de nedre: »16 — 99«. Op ad korets sydmur.

4) 0. 1757. [P]eter Matzen, hus- og herredsfoged i [nørre herred] på Als, »Pensionair« på Osterholm, f. i Oxbøl, [26. okt.] 1679, d. på Osterholm [12. febr. 1744, 64 år, 3 mdr.] og 17 dage og Eleonora Elissabet, f. Brand, f. [26.] jan. 1693, d. [1.] maj 1757, 64 år, 3 mdr. og 15 dage[61]. Rødlig kalksten, 208 × 150 cm, med ovalt, laurbærbladindrammet skriftfelt, hvori tysk indskrift med forsænkede, stærkt slidte reliefversaler; foroven lille baldakin med muslingeskal, forneden kranie over korslagte knogler. Skriftfeltet omgives af store akantusbladranker, der midt på siden vokser op af en lille potte. Op ad skibets sydmur.

5) O. 1765. Instrumentmager i Igen Matth. Bluhme, d. 1762, 49 år, og hustru Anna, f. Gold, d. 1765, 50 år, samt to sønner »Joh. Joch, og Matthias Bluhme«. Gråhvid kalksten, 175 × 106 cm, med reliefkursiv og store skønskriftsbogstaver; skriftfeltet omgives af et båndophængt draperi med sløjfer i stenens øvre hjør-

ner, i de nedre rokokoornamenter. Øverst på baldakinen: Jeg lever etc. Østligst, op ad korets sydmur.

6) O. 1788. »Nicolay Ernst Andersen af Østerholm«, f. 17. jan. 1723, d. 13. (el. 15.) aug. 1804, og hustru Dorthea Maria Andersen, f. 27. (el. 21.) juli 1738, d. 28. dec. 1788. Rød kalksten, 180 × 123 cm, med reliefversaler, navnene med store skønskriftsbogstaver, i rokokofelt, båndophængt i ringe fæstnet til hjørnernes øvre rocailler; forneden liggende engel med skriftbånd hvorpå: »Memento mori«. Tværriflet ramme inden for hul-led. Syd for koret (jfr. †begravelser).

7) O. 1814. Pastorinde Arends, f. Lorentzen, f. 28. dec. 1740, d. 16. okt. 1814. Grå kalksten, 68 × 44 cm, med relieffraktur og skriveskrift inden for smal ramme. Op ad skibets sydmur.

8) O. 1822. Eleonora Maria Ahlmann, f. Schmidt, f. i Nordborg 12. marts 1782, d. i Igenmølle 29. juli 1822. Grå kalksten, 149 × 87,5 cm, med relief-skriveskrift inden for ramme, i hjørnerne bladroset i relief; skråfasede kanter. Ved søndre kirkegårdslåge.

9) O. 1828. Anna Catharina Ahlmann, f. i Igenmølle 3. aug. 1820, d. samme sted 20. okt. 1828. 144 × 35 cm. Som nr. 8 og sammesteds.

10) O. 1840. Hans Ahlmann af Igenmølle, f. i Sønderborg 5. april 1783, d. i Igenmølle 18. marts 1840. 148 × 87,5 cm. Som nr. 8 og sammesteds.

11) O. 1848. Iohan Peder Knudsen, »fød i Kettinge Wertshuus« 22. okt. 1768, d. på Lysholm 4. sept. 1831 og Anne Iohanne f. Andersen, »fød på Østerholmer Herregård« 1768, gift 1790, d. på Østerholm 27. marts 1848. Grå kalksten, 210 × 140 cm, med reliefversaler inden for smal ramme og skråfaset kant. Op ad korets sydmur.

†*Gravsten*. Blandt nu forsvundne gravsten nævner pastor Knudsens beskrivelse en lille sten over pastor J. J. Arends (d. 1785), en smuk sten over Nikolai Andersen på Østerholm og hustru (sml. †begravelser) samt Fritz Vogelsang [til Bommerlund] (2. juli 1804—27. jan. 1847) og tre sten over præsten Hans Ahlmann (d. 1845), hustru (d. 1850) og datter (d. 1826) og tilføjer, at tallene på Ahlmanns sten var frimurertal.

†*Gravtræer*. Ifølge Christian Hansens dagbog (delvis refereret i Knudsens optegnelser) hedder det: I påskeugen 1810 blev plantet niffer og esk tæt om ved (kirkegårds)muren, »inden vi hentede vore Liigtræer hjem«.

†*Begravelser*. 1) Det *hertugelige,* 1628 opførte *gravkapel*[62] omdannedes (jfr. p. 2520) 1812 til sakristi, og de fyrstelige kister overførtes til Nordborg[15] (p. 2176). I kirken forblev imidlertid hertug (på Ærø) Christians †*harnisk* og †*gravfane*. Harnisket omtales i inventariet 1742[15]; allerede da var det sat på loftet, »paa nordre Side«, og her lå fanen også, indtil der (ifølge Knudsen) kun var trevler og pjalter tilbage af den, og amtsforvalter v. Gähler tog den med til Nordborg. 1755 (præsteindb.) var kun »einige Stücke von seinen Fahnen zu sehen«; den

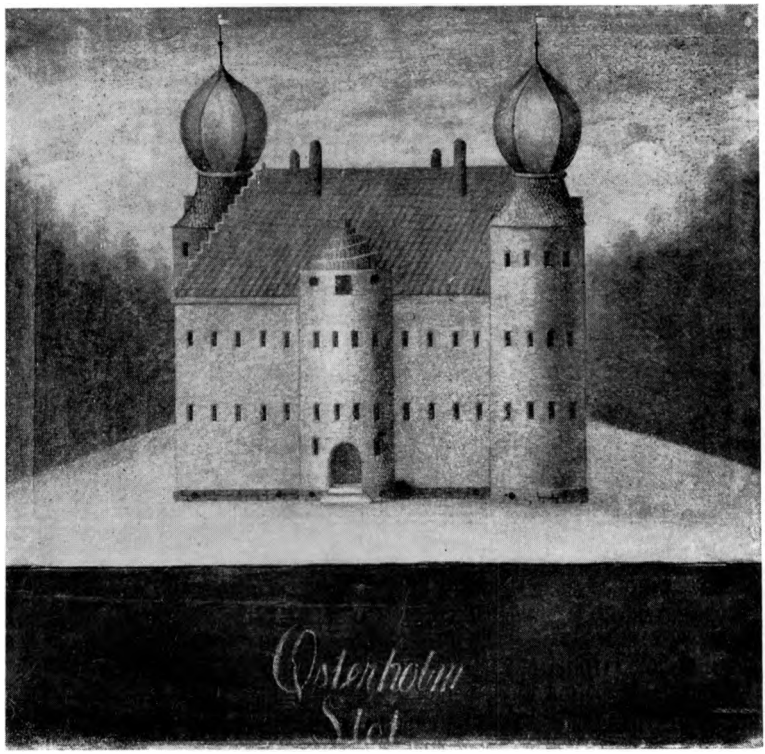

Fig. 18. Egen. Maleri af Østerholm slot (p. 2535). L. L. 1959

havde følgende indskrift: »Hier liegt Begraben Hertzog Christian gebohren Ao 1570 d. 26de Nov. Gestorben Ao 1633 d. 14. Junii auf Fürstl. Residentz Gravenstein auf Aerröe und d. 22. Aug. selbiges Jahre in Ekener Kirche Beygesetzt seines Alters 62 Jahr 7 Monath 1 woche 6 tage.«

2) Præstebegravelse. 1794 blev der givet tilladelse til at opfylde præstebegravelsen i koret[21].

3) Christopfer Witts begravelse har formentlig været under epitafiet[64] (p. 2536). Graven, der målte $3^3/_4$ alen i længden og var $2^3/_4$ bred, kaldes år 1700[15] og i præsteindb.[60] den adelige begravelse, og de heri begravne opregnes: en page von Wutgenau, en fyrstelig hofmesterinde von Pfefferkorn, en dito fransk, d'Olerie, hr. oberst Langes moder, den reformerte præst Duncker, husfoged »Witte samt seine Frau, die von Adelichen Herkunft war.« 1736 solgtes begravelsen til skovrider Henning Wolff på Nygård for 8 rdl. »til evig arv og eje«[63], men købtes imidlertid af proprietær Nikolai Andersen (jfr. †gravsten) på Østerholm, som (ifølge Knudsen) lå begravet her med sin hustru, Dorothea Maria Vogt (1788—1804), en søn, Ivar (d. 1794), og en datter, Margretha Maria, gift »paa« Nordborg med borger Peter Hansen Hollænder. Opfyldt o. 1812[19].

†*Ligklæder*. 1678 købtes et liglagen med sorte frynser for 72 mk., hvorfor

kirken i leje tog 1 mk. for sogneboere og 2 mk. for »udensogns«; 1679 købtes endnu to lagener for 64 mk. 1764 solgtes det gamle ligklæde, og kirken opgav for fremtiden at holde ligklæder[15].

Kirkegårdsmonumenter. Smedejernskors fra sidste halvdel af 1800'rne, alle med rektangulær plade omgivet af (til dels affaldne) volutter og kronet af kors, og alle formentlig med sekundære, malede indskrifter. 1) (Fig. 19), 123,5 cm højt. Sydøst for koret. 2) »Hvilested for Familien Finmann, Dynved«. Hjerteformede volutter. 114 cm højt. Anbragt blandt »udgåede« gravsten. 3) ... Clausen. Som nr. 2.

Gravsten. O. 1887 over Jørgen Hansen, biskop over Als og Ærø, præst i Egen 1845—89, f. 11. febr. 1802, d. 16. aug. 1889, og hustru Margr. Hansen, f. Schwensen, f. i Hørup 25. nov. 1802, d. i Guderup 19. juni 1887. På gravstedet, der ligger på kirkegårdens østparti.

Minde 1921[64] over 66 i verdenskrigen 1914—18 faldne sognemænd; marmorplader i mur om højen med klokkeh uset.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Egen præstearkiv: Bc 1. 1880—90. Journal (heri kirkeregnskab 1722—41). — Bc 4. 1869—89. Kopibøger over udgåede skrivelser m.v. — Bd 8. 1741—1919. Sager vedr. kirke- og præstegårdsbygninger. — Bd 9. 1835—1908. Sager vedr. kirkegården. — Ca 1—3. (1667—1742, 1741—1800, 1799—1824). Kirkeregnskabsbøger. — Ca 4. (1750)—1898. Regnskabs- og optegnelsesbog. — Ca 5. 1768—1820. Div. år. Bilag til kirkeregnskaberne. — Ca 6. 1848—1920. Div. år. Bilag til kirkeregnskaberne. — Cd 1. 1710—84. Regnskab for uvisse indtægter (heri dagbog af Chr. Hansen, Elstrup). — H 2. 1775—1823. Stolestaderegistre. — *Als nørre herreds provstearkiv:* 1724—1878. Sager vedr. Egen sogn. — *Sønderborg provstearkiv (efter 1879):* 1879—1919. Sager ang. de enkelte sogne. Dybbøl og Egen. — *Als nørre herreds kirkeinspektorat:* 1785—1874. Sager vedr. kirke- og skolevæsenet i Egen sogn m.m. — 1801—02 og 1811—40. Kirkeregnskaber med bilag, Egen sogn. — *Biskoppen over Als og Ærø:* Sager ang. de enkelte sogne. 1640—1864. Asserballe, Augustenborg, Egen, Hagenbjærg og Hørup. — *Sønderborg landrådsarkiv:* Akthæfte nr. 1454/7. — *Overdirektionens arkiv (Als):* 1760—1863. Kirkelige sager vedr. Egen og Hagenbjærg sogne. — *Kgl. Bibl.:* Præsteindberetning til Thurah 1755. — Pastor Chr. Knudsens saml., i Ny kgl. saml. 2683, 4:o, III (heri afskr. af boelsmand Chr. Hansens dagbog 1762—1810), XIV og XV. — Chronik (ved embedet). — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen 1910, Poul Nørlund 1922 (tre *figurer fra †altertavle og *Mariafigur), Niels Termansen 1924 (inventar), Povl Jensen 1925 (døbefont, dåbsfad), Chr. Axel Jensen 1930 (noter om altertavle), Harald Munk 1931 (istandsættelse 1930 af inventar) og Mogens Larsen 1960 (istandsættelse af Mariafigur). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller 1960, Erik Moltke 1959 og 1960 samt Vibeke Michelsen 1960.

Haupt II, 398 f. — J. Raben, i Fra Als og Sundeved, VI. hefte 1932, p. 10 ff. — Aa. Dahl, i Den nordslesvigske Kirke II, 366.

E. M. 1960

Fig. 1. Egen. Smedejernskors. »Hvilested for Familien Hansen« (p. 2540).

[1] Dipl. Dan. 2. rk. IV, nr. 61. [2] Acta pont. dan. nr. 1525. [3] Samme nr. 1532. [4] Samme nr. 2050. [5] Kaldsbrev 1548, aftrykt i Præstehist. Saml., 1933, p. 170. [6] L. Laursen: Danmark-Norges Traktater 1523—1750, II, 607. [7] RA. Tyske kancelli I. A.,A. 111. Akter fra og om den nordborgske konkurs 1666—76. [8] RA. Glücksborg. E. Kirke og skole. 79. 1623—1740. Sager vedr. stridigheder etc. Læg: a 122 og D. Sager vedr. patronatsretten til kirker i Sundeved og på Als m.m.; jfr. Raben p. 18 f. [9] J. Raben p. 67 ff. [10] J. Raben, i SJyM. 1952, p. 62 ff. [11] Jfr. Raben p. 40 ff. og 50 ff. samt O. Norn: Østerholm Slotsruin paa Als, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1956, p. 103 ff. [12] Jfr. Haupt. [13] Raben p. 27. [14] Sønderjyske Stednavne. V. Sønderborg Amtsraadskreds, 1939, p. 346. [15] Egen præstearkiv: Ca 1—3. 1667—1824. Kirkeregnskabsbøger. [16] Egen præstearkiv: Ca 5. 1768—1820. Bilag til kirkergsk. [17] Egen præstearkiv: Bc 4. 1869—89. Kopibøger over udgåede skrivelser. [18] Fyns stiftsøvrighed: 1708—95. Als kirkers rgsk. [19] Pastor Chr. Knudsens saml. [20] Bjarne Stoklund: Kirkestalde, i »Budstikken«, 1957, p. 9 f. [21] Egen præstearkiv: Ca 4. (1750)—1898. Regnskabs- og optegnelsesbog. [22] Elna Møller: Tømrede klokkehuse, 1960, p. 7 f., 63. [23] Als nr.hrd.s kirkeinspektorat: 1785—1874. Sager etc. [24] Als nr. hrd.s kirkeinspektorat: 1820—85. Kirkergsk. og -bilag. [25] I pastor Chr. Knudsens beretning kaldet »Østerholmer Steen« måske fordi de er kommet fra denne egn. [26] Denne endnu kun hypotetiske tidsfæstelse grunder sig på, at de to vidt forskellige og fjernt fra hinanden liggende kirker, som frembyder enkeltheder med samme, særprægede profilering, på det nævnte tidspunkt havde fælles præst, provst Karl, som i et pavebrev af 9. jan. 1292 fik pålagt at anvende en efter en gods mands skøn passende del af de fordele, han (uretmæssigt) havde opnået, til åbenbar nytte for nævnte kirker (dvs. bl.a. Egen og Skærbæk), jfr. Danmarks Riges Breve 2. rk. IV, nr. 61. [27] Arbejdet udførtes for at skaffe plads til beboerne på det udparcellerede Østerholm (note 21). [28] Egen præstearkiv: Cd 1. 1710—84. Rgsk. for uvisse indtægter (heri Chr. Hansen, Elstrup's dagbog). [29] Udtrykket »bag i kirken« kunde tyde på, at resten af tårnrummet (to hvælvfag) på daværende tidspunkt var udskilt fra det egentlige kirkerum og muligvis identisk med det 1762 omtalte materialkammer (note 15). [30] RA. Rtk. 2. slesv. kontor 1773—1841. E 103. Journalsager vedr. de kgl. kirker på Als og Ærø, omhandlende gratifikationer. 1813—22. [31] Den i en skrivelse af 10. april 1812 (note 30) omtalte »hvælving«, kan næppe formodes at have været andet end et bræddeloft. [32] 1812 genåbnede kirkesessionen den gamle indgang til kapellet, som var tilmuret ca. 40 år forinden (note 30). [33] Egen præstearkiv: Bd 8. 1741—1919. Sager etc. [34] Overdirektionens arkiv (Als): 1834—63. Bygningssager. Kirkeinventar. [35] Ifølge Raben p. 107 f. skulde en julegæst i Egen kro for mange år siden, ved midnatstid og efter et væddemål have hentet et dødningehoved fra benhuset uden at kere sig om, at en anden gæst havde sneget sig ind i benhusets hjørne og havde råbt: »Det er mit«, da manden tog et hoved. [36] Sml. Nustrup (Haderslev amt p. 648) og Møgeltønder (Tønder amt p. 1317 med note 47). [37] Den tjærede sokkel er omtalt første gang 1810 (note 16). [38] Indkøb af glaserede sten (fra Lübeck) er nævnt allerede 1674 (note 15). [39] Jfr. 1850 (note 24) og 1860 (note 23). [40] Både midt- og fløjskabe er sinket sammen (men ikke på gering); de har skråkant forneden og har vistnok ellers haft omløbende (underskåret) karnisprofil. Midtskabet har i

hver side to cirkulære, gennemborede (luft- eller bære)huller, som nu er udfyldt (1930?), og fløjene har da formodentlig også to. [41] Brev af 17. juli 1814 fra pastor H. Ahlmann til kirkesessionen, jfr. Raben p. 12 f. [42] Overdirektionens arkiv (Als): 1760—1863. Kirkelige sager etc. [43] V. Thorlacius-Ussing henfører i Danmarks Billedhuggerkunst, 1950, p. 112, Egen- og Møgeltønder-figurerne til en mester, han efter altertavlen i Skærup, Vejle amt, kalder Skærup-mesteren; men da såvel den grove tavle i Horsens Hospitalskirke som den fine Skern-tavle, Viborg amt, henføres til denne mester, vil en nyvurdering også af de øvrige til værkstedet knyttede skulpturer være påkrævet. [44] Ifølge pastor Knudsens beskrivelse (note 19) var et krucifiks »foruden flere mindre« figurer »med saameget Andet af Præsten Ahlmann (1801—45) kastede op paa Kirkeloftet, hvor det Hele henlaae som noget gammelt Skramleri, udsat for Støv og Ødelæggelse ... Flere af disse Gjenstande saaes efterhaanden hos forskjellige Folk i Sognet, vistnok med Præstens Tilladelse«. [45] Raben p. 36. [46] Als nr. hrd.s kirkeinspektorat: 1801—02,1811—40. Kirkergsk. og -bilag. Egen sogn. [47] Pastor Chr. Knudsens saml. XV, 19. [48] Ved kunstsmed Jetmar, Kbh., efter tegning af frøken Marie Knudsen, Guderup; jfr. Den nordslesvigske Kirke p. 367. [49] Omtales ikke i inventarierne før 1817. [50] Als nr. hrd.s provstearkiv: 1784—1819. Kopibøger. [51] Egen præstearkiv: H 2. 1775—1823. Stolestaderegistre. [52] 1773 omtales forbindelsesgangen fra »der Norder Cabel« (note 16), der må være identisk med nordpulpituret. [53] Else-Marie Boyhus: Orgeldispositioner fra Sønderborg amt, i SJy-Aarb. 1961, p. 240 f. [54] Samme p. 245. [55] Raben p. 25 f. [56] Jfr. O. Norn (note 11) p. 108. [57] Raben p. 16. [58] Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibsfester, 1950, p. 150. [59] SJyKirkeklokker p. 11, 21. [60] Præsteindb. 1755. [61] Indskriften suppleret efter Knudsen (note 19). [62] Abildgaards dagbog p. 145 f., Marmora Danica II, 29 f., Danske Atlas VII, 440 og Raben p. 18 ff. [63] Aflev. fra Kiel C III 6 (Als bispedømmes visitatorialsager) nr. 531. [64] Pastor Knudsen (note 19) tror, begravelsen har ligget på kirkegården syd for koret. [65] Raben p. 28 ff. [66] »Tolvmandsloftet« [for kirkestyrelsen], jfr. Raben, i Fra Als og Sundeved V, 1932, p. 43 ff.